

ОБЖИНКОВИЙ ВІНОК В ОБРЯДОВОСТІ ВОЛИНЯН: ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКІ РИСИ ТА ЛОКАЛЬНА СПЕЦИФІКА

Статтю присвячено особливостям обжинкового вінка як атрибута жнивварської обрядовості волинян. Використавши значний пласт польових етнографічних та архівних матеріалів, які стосуються Волині, автор порівнює їхню інформацію з відомостями про обжинковий вінок на теренах інших історико-етнографічних районів України, зокрема на Поділлі, Середньому Подніпров'ї, Західному та Середньому Поліссі, Надсянні та ін. Проаналізовано предметну й акціональну складові обрядів, пов'язаних з обжинковим вінком. Охарактеризовано терміни на його означення, форми атрибута тощо. Наголошено на різновидах злакових культур, з яких робили вінок.

Ключові слова: обжинковий вінок, Волинь, українці, обряд, звичай, традиційна культура.

Статья посвящена особенностям жатвенного венка как атрибута жатвенной обрядности волинян. Использовав значительный пласт полевых этнографических и архивных материалов по Волини, автор сравнивает их информацию со сведениями о жатвенном венке на территории других историко-этнографических районов Украины, в частности на Подолье, Среднем Поднепровье, Западном и Среднем Полесье, Надсянье и др. Проанализированы предметная и акциональная составляющие обрядов, связанных с жатвенным венком. Охарактеризованы термины для его определения, формы атрибута и т. п. Сделан акцент на разновидностях злаковых культур, из которых делали венок.

Ключевые слова: жатвенный венок, Волинь, украинцы, обряд, обычай, традиционная культура.

The article is devoted to the peculiarities of harvest wreath as an attribute of harvest rites of Volynians. Having used a considerable layer of field ethnographic and archival materials, concerning to Volyn, the author compares their information with data about harvest wreath on the terrains of the other historical-ethnographic districts of Ukraine, in particular, Podillia, Serednie Podniproviya (the Middle Over Dnipro Lands), Western and Middle Polissia, Nadsianina, etc. The subject component of the rituals, connected with the harvest wreath is analyzed. The terms to denote it and the forms of the attribute etc. are characterized. Peculiar emphasize is done on the varieties of the cereal cultures, used to make the wreath.

Keywords: harvest wreath, Volyn, the Ukrainians, ritual, custom, traditional culture.

Жнивварська обрядовість була і є предметом наукових зацікавлень багатьох народознавців [20; 33; 35; 36; 42–44; 48; 50 та ін.], оскільки хліборобство здавна слугувало основою господарської діяльності більшості європейських етносів, зокрема слов'янських. У цьому контексті цікавими є жнивварські обряди українців – хліборобського народу, який проживає на землях, що, згідно з більшістю концепцій, були ядром прабатьківщини слов'ян (до таких теренів належить і Волинь). Звичайно, різноманітні соціально-економічні трансформації, які відбувалися на українських етнічних землях, особливо впродовж ХХ ст., призвели до зникнення багатьох жнивварських обрядів, а також до втрати семантики більшості тих, які побутують нині. Так, з першої третини – другої половини ХХ ст. розпочалося перетворення традиційного

обжинкового обряду на «колгоспні обжинки», головним мотивом яких став мотив праці [17, с. 103–114; 40, с. 87–95; 41, с. 19–27]. Для прикладу наведемо цитати з наших польових етнографічних записів про обжинки на теренах Волині:

«Вже як були при советській власті, то як кончать ті жнива, голова збирав [женців], застолле робили. Колись були ланки, був бригадир, ланкова і голова колгоспу. То голові колгоспу несли вінок – ланкова несла в руках той вінок і вдягала на шию голові колгоспу. Були в канторі ті вінки – довго, до року. На слідуючий рік їх міняли» (с. Ясне Гошанського р-ну Рівненської обл.) [6, арк. 39–40];

«Кликали толоку жати пшеницю, жито. Колись одне другому помагали. І в двох, і в трьох, і в десятих, як в кого багато збіжжя. В колгоспі робили вінок на обжинки. Колись одноосібникам тоже

робили вінок, а як же. Хазяїну зроблять обжинки. От кончать жати, накладуть на якусь дівчину вінка – іде з тим вінком до хазяїна. <...> А потім його дають хазяїну в руки. І він дає могорич. То не кладуть йому на голову вінка, він – чоловік. То тільки дівчатам. Вінок йому дають в руки. Хазяїн брав вінок і освещав у церкві. І тим святим сіє на полі. Він вінок той змолочує» (с. Понора Славутського р-ну Хмельницької обл.) [4, арк. 44];

«Обжинки були. Ну тоді, як остатній день, як пожали, снопа остатнього нажали, тоді господаря “на вра” подняли. Господар всіх бере до хати і ставить могорич. То й обжинки. Та вінка сплетуть – пшеницю, жито. Та й в церкві святять цього вінка. А на овес, ячмінь нема вінка. Тільки на пшеницю і на жито. Це остатнього снопа такого в’яжуть, поставлять, і того вінка зроблять – снопа з жита чи пшениці. Колоски так зв’яжуть гарненько і – господареві в руки. Подимуть [господаря] “на вра”, і – “Давай могорич!”. То такі маленькі віночки – в руку. В церкві їх святять. Хто несе вінка господарю? Як є діти, то діти несуть вінка. То хто-небудь – хлопчик чи дівчинка. <...> З обжинок як приносять вінок, то його в церкві посвящать на Спаса <...>. І вже лежить той вінок. А як йдуть сіять, беруть того вінка, виминають, і вже посівають, ним сіють» (с. Зарічне Гоцанського р-ну Рівненської обл.) [6, арк. 15];

«По Петрі жнуть. А колись тиждень до Петра жали. Обжинки – як кончать жати, то сплетуть віночка з колосків – пшениця, жито. Ними обжинали. Жито раніше обжинали, бо жито було на хліб. А пшениці менше було, бо хто то пшеничне таке їв. Як жито кончуть, то віночок з жита робили, а як на пшениці – то з пшениці. Такий маленький віночок сплетуть, ще квіточки повстромлюють польові. <...> Його заносять до господаря. Маленькі дівчатка його несли, або жінки. Нічо [господар] не давав за той вінок. Його обминали, і як сіяли озимину – пшеницю чи жито, то кидали його в зерно. Сіють у вересні. А ярину навесні сіяли. То на ярину кинули посвяченого – якихось колосків ярих посвячених (їх обминали), а на озимину – вінок. Святили на Спаса вінка, як святять яблука – 19 серпня» (с. Богунівка Горохівського р-ну Волинської обл.) [8, арк. 16];

«То як кінець, вижали, роблять “вінка” і несуть до церкви, шоби батюшка по-

святить. На Пречисту несуть – 28 серпня, на Спаса – 19 серпня, як коли. <...> Коли йдуть потім засівати на озимі, вже пшеницю сіють, то з того пучечка беруть колосся з собою, обминають і розсівають [зерно], а [солому] затикають на полі. <...> Коли на ярі [засівають], то не дають туди освяченого зерна, тільки на зиму» (с. Михалківці Острозького р-ну Рівненської обл.) [6, арк. 45–46].

Ці описи засвідчують значну варіативність предметної та акціональної форм жнивварських обрядів (зокрема стосовно таких атрибутів, як обжинковий вінок), що спричинена як діалектністю традиційної культури, так і різноманітними нововведеннями впродовж ХХ ст. Проте, вочевидь, первісно в специфіці виготовлення обжинкового вінка мала існувати певна закономірність, яку можна пояснити з функціональної точки зору. Спробуємо визначити її, узагальнивши зібрані нами польові етнографічні матеріали про обжинковий вінок на теренах Волині і порівнявши їх зі специфікою цього атрибута обжинків на інших українських етнічних землях. Наголосимо, що цієї теми в одній зі своїх статей (написаній на значній кількості польових етнографічних матеріалів) торкнувся сучасний львівський знавець хліборобської обрядовості українців Володимир Конопка [35]. Однак у пропонованій публікації ми хотіли б наголосити на деяких інших аспектах теми, ніж у зазначеній статті.

Волиняни вважали, що обжинки обов’язково мали відбутися до Спаса або до Успіння Пресвятої Богородиці. Їх справляли на пшениці чи житі, а обжинковий вінок був у формі або невеликого снопика, або кола з колосків, прикрашених квітами. У деяких волинських селах обжинковий снопик позначали термінами «віночок», «квітка». Його приносили господарю, за що він давав женцям «могорич» – у хаті чи надворі накривав толочанам стіл. Вінок зберігали в хаті на покуті або на горіщі. Його освячували в церкві саме на те серпневе свято, до якого встигали зжати пшеницю чи жито. Восени вінок обмолочували й отримане зерно перемішували з тим, яким треба засівати на озимину (її обов’язково мали посіяти до Покрови). Перший раз засівали у вівторок, п’ятницю, середу чи суботу, позаяк понеділок і четвер уважали важкими днями. Солому, яка залишилася після обмолоту

обжинкового вінка, давали з'їсти худобі, кидали в річку чи встромляли на засіяній ріллі [6, арк. 5, 8–9, 12, 15, 19, 23, 25, 27, 30, 32–33, 35, 39–40, 42, 45–46, 48, 52–53, 55, 57, 59, 62–64; 8, арк. 3, 5, 7, 11, 13, 16–18, 21, 24, 26, 30, 32, 35, 37, 40–41, 43, 45–46, 48–49, 51, 53, 55, 59, 62].

На Східній Волині толочани плели для пана два круглі вінки: перший, якщо дожинали жито (його ховали до часу закінчення жнив), другий – якщо дожинали пшеницю. Після цього гурт женців вибирав двох дівчат, «щоб були гжешні, ни покритки й ни молодиці». Одна несла житній вінок, інша – пшеничний. Саме ці дівчата йшли попереду женців до панської господи. Пан зустрічав толочан на ганку, брав у дівчат вінки, даючи особисто їм гроші, а також усім женцям «на могорич» [11, арк. 6–9, 15].

На такій частині Волині, як Холмщина (а також на Підляшші, яке з етнографічного погляду належить до Західного Полісся), «дожинки» (обжинки) відбувалися на озимих культурах – житі чи пшениці. Саме з них гурт дівчат («приданок») на чолі зі спеціально обраною дівчиною-жницею («стадницею», «постадницею») плів круглий вінок, який оздоблювали гілками ліщини з горіхами, калиною чи горобиною, стрічками. Одягнута у вінок «постадниця» йшла на чолі женців до панської господи. Зустрівши толочан на подвір'ї, пан знімав з голови «постадниці» вінок, а від її подруг брав невеликі сніпки збіжжя, дякував усім і роздавав подарунки (стрічки, квіти, «пацьорки»). Попереду гурту женців ішло кілька найвродливіших дівчат, серед яких найкраща жниця несла на голові великий пшеничний вінок, а по обидва боки від неї йшли дівчата-жниці із житніми вінками на головах. Вони віншували пана на щастя та здоров'я. Для женців було приготовлено частування (горілка та пиво, хліб, сир, огірки тощо), організовано музику, тому після гостини розпочиналися танці. Пан вішав принесений йому вінок на кілок у сінях, а пізніше, коли треба було засівати на озимину, з нього виминали зерно для першого посіву [8, арк. 50; 49, с. 264–265; 54, с. 166–172].

На галицькій частині Волині в останній день жнив у господарствах великих землевласників дівчата й жінки (без участі чоловіків) плели житній або пшеничний вінок. Його вкладали на голову одній з

дівчат: інколи тій, яка найкраще жала, інколи вибраній самим паном або з-поміж себе жницями. Крім вінка, робили ще два невеликі снопики колосків, які давали до рук двом іншим дівчатам – «дружкам». Зі співами жниці вирушали з поля до хати господаря. Коли він виходив на ганок, то знімав вінок з голови дівчини, брав снопики у «дружок», даруючи їм гроші. Увечері для женців влаштовували забаву – толоку: після напруженої праці женці під музику танцювали до ночі [57, с. 240]. З утвердженням на теренах галицької частини Волині колгоспів наприкінці жнив робили толоку чи обжинки – урочистий збір збіжжя з наступною забавою [8, арк. 40].

Схожими на волинські були складові обрядів з обжинковим вінком і на сусідньому з Волинню Поділлі. Так, на його західній частині на обжинки, які справляли на пшениці чи житі, плели або вінок круглої форми, або снопик; інколи – одразу обжинкові сніп і вінок. Їх прикрашали стрічками й несли господарю, у якого працювали [7, арк. 3–4, 6–7, 9, 11–12, 15, 18–19, 21, 24, 28–29, 31, 33, 35–38, 45–47]. «Коли робили таку толоку на жнива, то [женці] в'язали сніп й вінок на обжинки. Як скінчили жати, сніп і вінок разом несли, чи на фірі їх везли, з поля до [господаря] додому. То останній сніп, який зіжали – він, як і вінок, або з пшениці, або з жита, смотря на яким полію скінчили. <...> Коли приносили [їх], то поздоровляли господаря: “Шоб дав Бог на другий рік ше краший врожай”. <...> За вінок господар давав могорич» (с. Ілавче Тернопільського р-ну Тернопільської обл.) [7, арк. 12]. Часто замість вінка для господаря робили «квітку» зі жмені пшеничних або житніх колосків і квітів. Обжинкові вінки та сніпки, «квітки» святили в церкві на Спаса або на Успіння Пресвятої Богородиці, тому обжинки мали відбутися до цих свят. Потім ці обжинкові атрибути могли обмолотити й засіяти отриманим зерном на озимину [7, арк. 3–4, 6–7, 9, 11–12, 15, 18–19, 21, 24, 28–29, 31, 33, 35–38, 45–47].

На Східному Поділлі, якщо дожинали жито чи пшеницю, то колоски для обжинкового вінка брали з останнього зжатого снопа. Вінок освячували в церкві на Маковія, а йдучи сіяти, виминали з нього зерно й додавали до збіжжя для посіву («Коли є свячене, то лучче вродить») [14, арк. 220]. Інколи на нього наливали

трошки свяченої води. Ідучи в поле, крім збіжжя, із собою брали також цілу хлібину [14, арк. 63]. В інших місцевостях цього історико-етнографічного підрайону України обжинкові вінки освячували на Іллі чи на Спаса. Як ішли перший раз сіяти, то їх брали із собою на поле, де з них виминали зерно. Перед цим на ріллю клали хліб і сіль [12, арк. 31 зв.].

У подільських селах звичай плести, крім обжинкового вінка, «квітку» (п'ять або шість невеликих снопиків збіжжя, сплетених разом) був доволі поширений. Після виготовлення «квітки» та вінка дівчата й молодиці обирали з-поміж себе «найкращу дівчину», якій вінок накладали на голову, а «квітку» давали в руки. Вона йшла попереду гурту женців, які дорогою до хати господаря співали обжинкових пісень. Господар виходив до женців, брав «квітку» з рук дівчини й запрошував усіх робітників до хати на святкове частування [22, с. 437–439].

Відомості про виготовлення обжинкового вінка (переважно з пшениці чи жита) ми записали в липні 2015 року й на волино-опільському пограниччі – у населених пунктах в околицях смт Олесько Буського району Львівської області (нині ці матеріали – на етапі опрацювання та архівування).

На теренах Надсяння (ще одного сусіднього з Волинню історико-етнографічного району) на обжинки у великих землевласників женці плели вінок («вінець») переважно із житніх або пшеничних колосків. Його приносила господарю маленька дівчинка й одягала йому на голову, віншуючи: «Шоб ви сі дождали сіяти-орати, а ми обжинати». Господар за «вінець» давав їй гроші. Женців чекала урочиста гостина, на яку могли випікати й спеціальний коровай. Господар зберігав обжинковий вінок, а пізніше обмолочував його або згодовував курям. На селянських обжинках вінок був простішим: селянин-господар обкручував свій серп житніми чи пшеничними колосками. Прийшовши додому, він встромляв їх до звичайного снопа, який намагався змолотити якнайшвидше [3, арк. 35, 44–45, 53, 57, 65; 9, арк. 5, 7, 10, 11–12, 15, 18, 23, 25, 27, 29, 31, 33, 39–40, 43, 47]. «То насамперед [вінок] молотили, шоб потім сіяти. То пішло в то зерно, шо сі сіяло. І воно пішло по всім полі. <...> Знали, шо то жито піде

на насінне» (с. Оселя Яворівського р-ну Львівської обл.) [3, арк. 57].

На півночі Волинь межує із Західним і Середнім Поліссям. На теренах Західного Полісся на обжинки вінки, які освячували на Спаса в церкві разом з городиною і садовоною, плели з озимих жита та пшениці. Етнограф Василь Доманицький наголошував, що саме після Спаса «починають сіяти озимину, а поки вінків не посвячено – не можна» [28, с. 75–77]. На теренах Середнього Полісся, коли закінчувалися жнива, господар святкував обжинки – женці плели йому «квітку» із жита, а він влаштовував їм частування та забаву. На Спаса «квітку» освячували в церкві, а йдучи перший раз сіяти, саме з неї виминали зерно, яким засівали [10, арк. 24]. Додамо, що на Східному Поліссі жито починали обжинати на Іллі. Різноманітні обжинкові атрибути («хрещики», вінки, «квітки») поліщуки освячували на Спаса, а зерном з них розпочинали осінню сівбу [37, с. 105–106].

На теренах правобережжя Середнього Подніпров'я (з яким Волинь межує зі сходу), наприклад, в околицях Звенигородки (нині – районний центр Черкаської обл.), жати розпочинали між святами Івана Купала та Петра і Павла або й раніше. Жнива тривали до серпня. Урожай пізньої ярини (просо, гречку) збирали зазвичай у Спасівку. Проте місцеві селяни вважали, що після жнив пшениці, які відбувалися ще до Спаса, уже «обжалися». Саме тоді й святкували («запивали») обжинки. Натомість обжинок під час закінчення збору врожаю ячменю, гречки та проса не влаштовували [39, с. 8]. Для теренів правобережжя Середнього Подніпров'я загалом властиве святкування обжинків саме на озимих пшениці чи житі, плетення з їхнього колосся вінків [29, с. 23; 46, с. 67].

На лівобережжі Середнього Подніпров'я (в околицях Прилук, нині – районний центр Чернігівської обл.) уже до 12 липня закінчувалися «уситні жнива» й саме тоді святкували «уситні обжинки», на які з борошна з кількох змолочених до цього дня снопів пекли пиріжки з ягодами та вареники із сиром. Господарі запрошували на святкування сусідів і родичів: «Гуляємо, <...> випиваємо, а закусуємо вже з хліба нового жита. Це дякували Петрові, що нового хліба народив». Пізніше відбувалися обжинки. Женці несли

господарю з поля завчасно виготовлений круглий вінок або «хрест» із житніх, рідше – пшеничних, колосків. Господар зустрів їх, брав вінок і вішав його в хаті біля образів. Толочанам він давав «мого-рич». Якщо жнива закінчувалися до Спаса, то саме на це свято господар освячував обжинковий вінок у церкві. Пізніше він виминав з нього частину зерна й змішував його зі збіжжям, яким мав засівати на озимину. Якщо замість обжинкового вінка жінці приносили господарю «хрест» із житніх колосків, то свячене зерно для першого посіву озимини брали саме з нього. Оскільки раніше жнива тривали довго, то озимину починали сіяти одразу після їх закінчення. Цікаво, що під час весняної сівби на ярину на поле виносили не вінок або «хрест» із колосків, а «хрест», спечений із пшеничного тіста в середу на четвертому тижні Великого посту. Це печиво зберігали до часу посіву пшениці, яку сіяли після вівса та ячменю. Господар виносив його й клав на полі на землю, обсіваючи пшеницею [13, арк. 130, 131, 131 зв., 132 зв., 133].

Подібні обряди існували й на Полтавщині, де стверджували, що «обжинки житва <...> є не що інше, як подяка, як жертва Богові за те, що він уродив гарне жито» [13, арк. 134–136]. На лівобережній Київщині «житні жнива» починали після свята Бориса і Гліба. Якщо вони закінчувалися до Іллі, то на полі залишали сніпок невижатого жита, біля якого клали шматок хліба й дрібку солі, примовляючи: «Слава Тобі, Господи, що поміг закінчити, скосити й пов'язати». Після закінчення жнив жінці плели «хрест» («квітку»), несли його додому й зберігали біля ікон, а на Маковія освячували в церкві. На селянських обжинках пили горілку, їли вареники або галушки. Якщо жали в пана, то на обжинки кололи кабана, наймали музик, пили горілку й жінці гуляли цілий день. Ідучи сіяти озиме жито, у поле брали обжинковий «хрест». Натомість під час сівби на ярину брали із собою в поле «хрест», спечений із пшеничного борошна на Середохрестя. «Хрест із хліба лежить долі, а як [господар] сідає снідати, то з'їдає [його]» [13, арк. 138 зв. – 140].

Для порівняння слід охарактеризувати обжинкові атрибути на географічно віддалених від Волині теренах – у Карпатах, на Покутті, Українській Буковині та низинному Закарпатті.

На Гуцульщині через переважання скотарства у структурі господарської діяльності жнивварська обрядовість не набула чіткого вираження [45, с. 300–301]. На Українській Буковині обжинковий вінок плели великих розмірів і прикрашали волшками. Його разом з останнім снопом урочисто несли до хати господаря [34, с. 48–49]. На низинному Закарпатті врожай зернових намагалися зібрати до Спаса (на це свято хрести в полі, садибах і біля церкви прикрашали вінками зі збіжжя і квітів) або до Успіння Пресвятої Богородиці, адже після цього свята розпочинався вільний випас худоби на всіх полях, з яких уже зібрали врожай. Саме після «Великої Богородиці» долиняни розпочинали сіяти озимину [53, с. 348–349].

Лемки на «дограбки» робили вівсяний обжинковий вінок. До панської господи його на голові несла дівчина («молода»), поряд з якою була «дружка». За ними йшли чотири «свашки» (жінки, з яких дві збирали збіжжя, а дві плели та прикрашали калиною вінок) і парубок у товаристві «дружби». Парубок ніс невеликий сніпок, прикрашений ягодами калини – «кріля» (короля). Дорогою жінці співали обжинкових пісень. Обжинковий вінок лемки не святити в церкві, лише витереблені з нього зерна освячували на зимове свято Степана. У деяких місцевостях обжинковий вінок на «дограбки» робили з пшениці та прикрашали квітами: айстрами, жоржинами тощо [55, с. 286–299]. На деяких лемківських теренах, попри те що через маловрожайність ґрунтів і сильні морози основним збіжжям були овес і ячмінь [25, с. 304], у більшості календарних обрядів весняного та літньо-осіннього циклів фігурувало жито [23, с. 78–81]. На обжинки («дожинки») з останніх колосків жита чи пшениці робили «хрест», прикрашений квітами. Господареві, у якого відбувалися обжинки, жінці несли з поля «вінець» із добірних колосків цих злакових культур. Інколи йому приносили не вінок, а останній житній чи пшеничний сніп. Газда влаштовував жінцям щедре частування та забаву з танцями [38, с. 119].

На Бойківщині, де основною зерновою культурою був овес [47, с. 96], господар скликав гурт молоді: хлопці допомагали косити збіжжя, дівчата – в'язати снопи. Після закінчення жнив жінці плели «віниць» із вівсяного колосся й несли його

господарю, який влаштовував для робітників гостину [1, арк. 55, 58, 61]. Обжинковий «вінець» приносила спеціально обрана жницями з-поміж себе дівчина – зазвичай улюблениця господаря-пана, яка часто брала участь у жнивах на його полі. Обжинки толокою на Бойківщині відбувалися урочисто: з музикою й танцями [24, с. 176]. Натомість селянин, який косив овес силами власної сім'ї, сам плів «вінець» і йшов додому, причепивши його до коси [1, арк. 61]. Обжинковий вінок бойки зберігали в сінях чи біля ікон у хаті. У деяких селах побутував звичай ставити у вінок страви під час Святої вечері, а на Йордан згодувати його корові [24, с. 167].

У селах, розташованих на межі етнічних земель Бойківщини та Покуття, де серед злакових культур також переважав овес, обжинки відбувалися переважно в серпні. З останніх зжатих пучків вівсяного колосся толочани плели вінок («вінець»), який прикрашали польовими квітами, стрічками, а також колосками пшениці чи жита. Інколи виготовляли одночасно обжинкові вінок і «косицю» – невеликий снопок вівсяного колосся, завдовжки 30–40 см, часто прикрашений пшеничними чи житніми колосками, польовими квітами. Респонденти із сіл бойківсько-покутського пограниччя не мали усталеної думки щодо якостей особи, яка несла газді обжинковий «вінець». Це могла робити будь-яка дівчина; дівчина чи жінка, що вміє «ладкати файно»; жінка, що керувала роботою; старша жінка, яка найкраще жала; обов'язково незаміжня дівчина; маленька дівчинка або із сусідської родини, або з родини господаря [5, арк. 3, 7, 11, 14, 17, 22–23, 28, 31, 33, 36, 40, 44, 46, 50, 58–59, 66–67, 69–70, 72, 75, 79, 83, 87, 90, 94, 97, 100, 109, 116–117]. Якщо виготовляли одночасно обжинкові «вінець» і «косицю», то господарю, який скликав толоку, їх несли дві дівчини: «молода» – «вінець», «дружка» – «косицю». «Як дожинали, коли жали дівчата, то котра молодша, була “дружка”, котра старша – була “молода”. Так придивлялися. Косичку плели. “Молода” мала вінець і до вінця треба було косицю. Косиця – це пучок колосків. Дивилися, котра старша, – повинна нести вінець, котра молодша – косицю. Бо старша дівчина не може йти в

дружки молодшій. Завжди молодша мала старшій в дружки йти. То з тих дівчат завжди найстарша – “молода”, наймолодша – “дружка”» (с. Глибока Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.) [5, арк. 22]. Можливо, такі жмутки колосків є рудиментами останнього снопа, що його робили на обжинках і разом з вінком несли до господаря, на полі якого відбувалася толока [36, с. 38]. Адже, наприклад, у селах контактної зони Бойківщини та Покуття газді інколи приносили обжинковий «вінець», а замість «косиці» – останній сніп, який згодом слугував різдвяно-новорічним «дідом». Колоски «косиці» й «діда» виконували частково аналогічні функції, позаяк обжинкову «косицю» використовували як кропило на Йордан. Подекуди на обжинки робили лише вінок, який могли позначати терміном «косиця» (тоді кропилом був жмуток колосків з «діда»). На Святвечір обжинковий вінок клали на стіл під обрус, усередину вінка – металеві гроші та часник, поверх нього – спершу обрядовий хліб («васильник», «василіник»), а перед самою вечерею – миску з кутею («пшеницею»). Кутя стояла на вінку всю ніч, а після того, як зранку її забирали, на вінок знову клали «васильник» [5, арк. 3, 7–8, 11, 22–23, 28, 33, 39, 46, 50, 59, 66, 72, 75–76, 83, 87, 90–91, 94, 100, 109, 116–118].

Відомий польський етнограф ХІХ ст. Оскар Кольберг писав, що на Покутті на «дожинки» «вінець» робили з жита, пшениці, ячменю чи вівса: їхні колоски прикрашали позолотою, завивали червоною стрічкою, з якої усередині «вінця» робили хрест. Дівчина, яка несла його на голові («панна-молода», «княгиня»), мала при собі двох «дружок». Принесений толочанами обжинковий вінок (особливо пшеничний чи житній) господар вішав у сінях, зберігаючи його до весни – вимолоченим з вінка зерном він розпочинав сімбу [56, с. 206–207]. На жаль, із цього опису О. Кольбергом обжинкових атрибутів не зрозуміло, чи етнограф мав на увазі ярі різновиди пшениці та жита (які мають засівати весною), чи допустив неточність: обжинковий житній чи пшеничний вінок був з озимих культур, які мали сіяти восени. Зазначимо, що в зафіксованих нами обрядах населення бойківсько-покутського пограниччя, пов'язаних із засіванням на новий урожай, обжинкові

«вінець» і «косиця» майже не фігурують, після різдвяних свят їх ритуально знищували: згодовували худобі, курям, пташками або спалювали [5, арк. 3, 7–8, 11, 14, 17, 22–23, 28, 31, 33, 36, 39–40, 44, 46, 50, 58–59, 66–67, 69–70, 72, 75–76, 79, 83, 87, 90–91, 94, 97, 100, 109, 116–118].

Тепер коротко зупинимося на характеристиці головних аспектів персонажного коду обряду, пов'язаного з обжинковим вінком. Так, під час обжинків у колгоспах нести його голові колгоспу вибирали найкращу працівницю. Проте в низці сіл продовжували дотримуватися звичаю, коли вінок мала нести не жінка, а дівчина. Однак у радянський час її вибирали не за вродою, а за «ставленням до праці в колективі» [40, с. 90–91].

Багато дослідників жнивварської обрядовості під час розгляду досліджуваного питання цитують працю польського народознавця Ізидора Коперницького, який (як раніше Михайло Пйотровський [21, с. 334], згодом – Никанор Дмитрук [11, арк. 6–7]) зазначав, що нести обжинковий вінок мала дівчина «якнайчистіших звичаїв» – інакше міг бути накликакий неврожай. Саме тому найчастіше його несла десятирічна дівчинка. Проте цей факт дослідники тлумачили, як і нині, по-різному. Наприклад, його пояснюють соціалізуючою роллю жнив та «свідченням певного ініціативного символічного навантаження обжинкового вінка» [20, с. 501]. Ми ж хочемо звернути увагу на іншу частину твердження І. Коперницького: можливість неврожаю, якщо дівчина, яка несе обжинковий вінок, – «грішна». Імовірно, дівчині чи дівчинці доручали нести обжинковий вінок через їхню ритуальну чистоту, яку забезпечувала цнота [30, с. 33–34; 32, с. 36–39]. Вінок у слов'янській народній традиції був символом саме цноти, чистоти [31, с. 35]. За народними уявленнями, на період жнив у дівчини не буває критичних днів, а якщо є, то вона вже «пряма молодиця, тіко не пов'язана ще» [26, с. 73–74]. Адже під час цих днів жінка вважалася «нечистою» та небезпечною, тому повинна була обмежити свою господарську діяльність і соціальні контакти [15, с. 241]. Можна припустити, що дівчина, яка несла обжинковий вінок, мала бути ритуально чистою задля забезпечення до женців і господарів поля позитивного ставлення

покійних предків, які сприяли успішному завершенню роботи. Для такого твердження є достатньо підстав, адже дохристиянський світогляд слов'ян, рудименти якого фіксують в українців і нині, пов'язував природні явища, які сприяли чи шкодили господарській діяльності, з діями саме покійних предків [19; 51].

На основі наведеної інформації можна стверджувати, що обряди волин'ян, пов'язані з обжинковим вінком (у формі кола чи снопика), є частиною обрядового комплексу населення теренів, де головними зерновими культурами були озимі пшениця й жито. Обжинки тут уважали здійсненими, коли зжали саме ці культури, навіть, якщо інші зернові ще не було зібрано. Це дозволяє скорегувати уявлення про обжинки: вони символізували не так закінчення жнив, як закінчення жнив пшениці й жита. Припускаємо, що цей архаїзм пов'язаний з поширенням зернових культур у давніх слов'ян – пшениці, проса, ячменю, жита [16, с. 48; 18, с. 80, 87–88; 27, с. 136]. Оскільки останнє розповсюдилося пізніше пшениці, згодом потіснивши її завдяки своїй невибагливості до ґрунтів, найімовірніше, первісно обжинали саме пшеницею.

Те, що обжинковий вінок був з колосків озимини, визначало подальші дії з ним: його освячували на одне із серпневих свят (Іллі, Маковія, Спаса, Успіння Пресвятої Богородиці), після чого обмолочували, використовуючи отримане зерно восени під час першого посіву озимих культур. Натомість на тих теренах, де цей жнивварський атрибут був з ярих злаків (вівса), його здебільшого не святити на серпневі свята (у цьому не було практичної потреби, оскільки ярину сіють навесні), а використовували в різдвяно-новорічних обрядах.

Вінок господарю, що влаштував обжинки, первісно мали нести ритуально чистою дівчина чи дівчинка. Адже за народними віруваннями він був пов'язаний з іншим світом, вочевидь, слугуючи своєрідним символом (віхою) запрошення душ покійних предків на урочисту трапезу з нагоди успішного завершення збору врожаю. Таке пошанування предків згідно з міфологічно-релігійним світоглядом українських селян уважалося запорукою їхньої підтримки живим у подальших справах.

Джерела та література

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ), ф. Р-119, оп. 17, спр. 132-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Взаємодопомога в українській сільській громаді», зібрані у Старосамбірському р-ні Львівської обл. Тарнавським Романом Богдановичем. 7–19.07.2005), 136 арк.
2. Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 17, спр. 162-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Взаємодопомога в українській сільській громаді», зафіксовані Тарнавським Романом Богдановичем у Кременецькому р-ні Тернопільської обл. 7–18.07.2006), 230 арк.
3. Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 17, спр. 177-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Взаємодопомога в українській сільській громаді», зафіксовані студентом четвертого курсу Тарнавським Романом Богдановичем у Яворівському р-ні Львівської обл. 6–10.07.2007), 68 арк.
4. Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 17, спр. 218-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Взаємодопомога в українській сільській громаді», зафіксовані студентом четвертого курсу Тарнавським Романом Богдановичем у Славутському р-ні Хмельницької обл. 12–18.07.2007), 83 арк.
5. Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 17, спр. 364-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Взаємодопомога в українській сільській громаді», зафіксовані Тарнавським Романом Богдановичем у Богородчанському р-ні Івано-Франківської обл. 11–18.07.2008), 124 арк.
6. Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 17, спр. 365-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Взаємодопомога в українській сільській громаді», зафіксовані аспірантом I року навчання Тарнавським Романом Богдановичем у Гоцанському та Острозькому р-нах Рівненської обл. 4–10.07.2009), 64 арк.
7. Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 17, спр. 366-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Взаємодопомога в українській сільській громаді», зафіксовані аспірантом I року навчання Тарнавським Романом Богдановичем у Тербовлянському, Підволочиському та Тернопільському р-нах Тернопільської обл. (з додатком матеріалів з Віньковецького р-ну Хмельницької обл., Троянецького та Хмельницького р-нів Вінницької обл.). 18–20.08.2009), 52 арк.
8. Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 17, спр. 367-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Взаємодопомога в українській сільській громаді», зафіксовані аспірантом II року навчання Тарнавським Романом Богдановичем у Горохівському р-ні Волинської обл., Радивільському р-ні Рівненської обл. і Радехівському р-ні Львівської обл. 05–11.07.2010), 63 арк.
9. Архів ЛНУ, ф. Р-119, оп. 17, спр. 368-Е (Польові етнографічні матеріали до теми «Взаємодопомога в українській сільській громаді», зафіксовані аспірантом II року навчання Тарнавським Романом Богдановичем у Самбірському та Мостиському р-нах Львівської обл. (з додатком інформації із с. Вишатичі Перемишльського повіту, нині Підкарпатського воєводства Польщі). 14–17.07.2010), 49 арк.
10. Архівні наукові фонди рукописів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – АНФРФ ІМФЕ), ф. 1-2 дод., спр. 291 (Арх[ів] Етнографічної секції ІНО. 1. Парубоцькі й дівочькі громади. 2. Косовиця. Матеріали зібрані в селах Київщини Ясногородці та Глібівці (Димерський район). Зібрав студ[ент] КІНО Ю. Сербул. [1927]), 24 арк.
11. АНФРФ ІМФЕ, ф. 1-4, спр. 210 (Етнографічна комісія. Дмитрук Никанор. «Жнива» (стаття). 1923 р. Рукопис, мелодії), 24 арк.
12. АНФРФ ІМФЕ, ф. 1-5, спр. 425 (Етнографічна комісія. Пісні, весілля, купальські пісні, вірування, легенди, землеробство. Записав М[ефодій] Рябий. Рукопис. 1926–1931 рр. та без дат), 65 арк. + 7а, 34а, 36а, 44а.
13. АНФРФ ІМФЕ, ф. 1-6, спр. 621 (Етнографічна комісія. Пирятинський педтехнікум ім. Гр. Сковороди. Пісні, родинно-побутова обрядовість, весілля, господарча діяльність, побут та інше, дитячі ігри та забави. Записали студенти. 1925–1928 рр.), 167 арк.
14. АНФРФ ІМФЕ, ф. 33-3, спр. 17 (Етнографічне товариство. Балинський етнографічний гурток Кам'янець-Подільської обл. Казки, приказки, звичаї, пісні (ліричні, колядки, весільні...), голосіння, народний календар, словник, легенди, загадки, повір'я, перекази, лічилки та ін. Рукопис. 1929–1931 рр.), 234 арк.
15. Агапкина Т. А. Месячные / Т. А. Агапкина // Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Москва : Международные отношения, 2004. – Т. 3 : К (Круг) – П (Перепелка). – С. 241–245.
16. Баран В. Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам с поселений у с. Рашков) / В. Д. Баран. – Киев : Наукова думка, 1988. – 160 с.
17. Барташук О. Трансформації в системі жнивної обрядовості подолян (20–80-ті роки ХХ століття) / Олеся Барташук // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. – Київ : УНІСЕРВ, 2008. – Вип. 26. – С. 103–114.
18. Вавилов Н. И. Происхождение и география культурных растений / Н. И. Вавилов. – Ленинград : Наука, Ленинградское отделение, 1987. – 440 с.
19. Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов / Н. Н. Ве-

лецкая. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : София, 2003. – 240 с.

20. *Виноградська Г.* Обжинковий вінок в контексті традиційної обрядовості українців на сучасному етапі: генеза символу / Галина Виноградська // Народознавчі зошити. – 2001. – № 3. – С. 499–503.

21. *Возняк М.* Народний календар із Овруччини 50-х років XIX століття у записі Михайла Пйотровського / Михайло Возняк // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 1995. – Т. 230 : Праці Секції етнографії та фольклористики. – С. 303–350.

22. *Воропай О.* Звичаї нашого народу : етнографічний нарис / Олекса Воропай. – Київ : Оберіг, 1993. – 590 с.

23. *Гайова Є.* Архаїчні форми обробітку землі в лемківських селах Великоберезнящини / Євгенія Гайова // Народна творчість та етнографія. – 2008. – № 3. – С. 78–81.

24. *Галайчук В.* Традиційні календарні звичаї та обряди Старосамбірщини / Володимир Галайчук // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів : Наукове товариство імені Шевченка у Львові, 2010. – Т. 259 : Праці Секції етнографії і фольклористики. – С. 138–178.

25. *Гомик І.* Лемківські «вечірки» (вечерниці) / Іван Гомик // Матеріали до етнології й антропології. – Львів : Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові, 1929. – Т. 21–22. – Ч. 1 : Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка / упоряд. Ф. Колесса. – С. 303–308.

26. *Грушевський М.* Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини / Марко Грушевський // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів : Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові, 1906. – Т. 8. – VIII + VI + 221 с.

27. *Довженко В. І.* К истории земледелия у восточных славян в I тысячелетии нашей эры и в эпоху Киевской Руси / В. И. Довженко // Материалы по истории земледелия СССР. – Москва : Изд-во АН СССР, 1952. – Сб. 1. – С. 115–159.

28. *Доманицький В.* Народний календар у Ровенському повіті Волинської губернії / Василь Доманицький // Матеріали до української етнології. – Львів : Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка у Львові, 1912. – Т. 15. – С. 62–89.

29. Етнографічні писання Костомарова, зібрані заходом Академічної комісії української історіографії / за ред. М. Грушевського. – Київ : Держ. вид-во України, 1930. – XXIV + 353 с.

30. *Кабакова Г. И.* Девочка / Г. И. Кабакова // Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Москва : Международные отношения, 1999. – Т. 2 : Д–К (Крошки). – С. 33–34.

31. *Кабакова Г. И.* Девственность / Г. И. Кабакова // Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Москва : Международные отношения, 1999. – Т. 2 : Д–К (Крошки). – С. 35–36.

32. *Кабакова Г. И.* Девушка / Г. И. Кабакова // Славянские древности : Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общ. ред. Н. И. Толстого. – Москва : Международные отношения, 1999. – Т. 2 : Д–К (Крошки). – С. 36–39.

33. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / Степан Килимник. – Вінніпег : Коштом мецената української науки та мистецтва Михайла Козака, 1957. – Т. 4 : Літній цикл. – 178 с.

34. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / Степан Килимник. – Вінніпег ; Торонто : Український національний видавничий комітет, 1963. – Т. 5 : Осінній цикл. – 288 с.

35. *Конопка В. М.* Обжинковий вінок на теренах Волині та Поділля: специфіка побутування та функціональне призначення (на матеріалах польових досліджень 2007–2011 рр.) / Володимир Конопка // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : Наукові записки РДГУ. – Рівне : РДГУ, 2011. – Вип. 22. – С. 115–118.

36. *Копержинський К.* Обряди збору врожаю у слов'янських народів у найдавнішу добу розвитку / Кость Копержинський // Первісне громадянство та його пережитки на Україні / за ред. К. Грушевської. – Київ : Держ. вид-во України, 1926. – Вип. 1–2. – С. 36–75.

37. *Костенко Л.* Народні календарні свята Чернігівщини (весняно-літній цикл) / Людмила Костенко // На сторожі української народної культури : матеріали міжнар. наук. конф. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, Національний музей народної архітектури та побуту України, 2008. – С. 102–106.

38. *Красовський І.* Календарна обрядовість / І. Красовський, Й. Вархол // Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження : у 2 т. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2002. – Т. 2 : Духовна культура. – С. 113–123.

39. *Кримський А.* «Щоб покинули жати та йшли колядувати». З неопублікованої праці А. Кримського / Агатангел Кримський ; публ. і передм. М. Гуця // Культура і життя. – 1991. – 24 серпня. – С. 8.

40. *Кувеньова О. Ф.* Колгоспні обжинки / О. Ф. Кувеньова // Українська етнографія / за ред. К. Гуслистого. – Київ : Вид-во АН Української РСР, 1958. – С. 87–95.
41. *Кувеньова О. Ф.* Свята колгоспної України / О. Ф. Кувеньова. – Київ : Товариство «Знання» УРСР, 1963. – 40 с.
42. *Кутельмах К.* «Спасова борода»: магія чи реальність? Причинки до аграрних мотивів у календарних обрядах українців (За матеріалами Центрального Полісся) / Корнелій Кутельмах // Древліани : зб. ст. і матеріалів з історії і культури Поліського краю. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1996. – Вип. 1. – С. 233–250.
43. *Кутельмах К.* Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків / Корнелій Кутельмах // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1999. – Вип. 2 : Овручина. 1995. – С. 191–211.
44. *Кутельмах К.* Прадавня основа в календарній обрядовості українців Карпат / Корнелій Кутельмах // Народознавчі зошити. – 1995. – № 4. – С. 204–208.
45. *Кутельмах К. М.* Календарна обрядовість / К. М. Кутельмах // Гуцульщина : Історико-етнографічне дослідження. – Київ : Наукова думка, 1987. – С. 286–302.
46. *Максимович М.* Дні та місяці українського селянина / Михайло Максимович / упоряд., пер. з рос., вступ. ст. та прим. В. Гнатюка. – Київ : Обереги, 2002. – 189 с.
47. *Мандибура М. Д.* Землеробство / М. Д. Мандибура, С. П. Павлюк // Бойківщина : Історико-етнографічне дослідження. – Київ : Наукова думка, 1983. – С. 90–104.
48. *Пархоменко Т.* Календарні звичаї та обряди / Тетяна Пархоменко // Етнокультура Рівненського Полісся / упоряд. В. П. Ковальчук. – Рівне : ПП ДМ, 2009. – С. 119–192.
49. *Рижик Є.* Календарні обряди українців Холмщини і Підляшшя / Єлизавета Рижик // Холмщина і Підляшшя : Історико-етнографічне дослідження. – Київ : Родовід, 1997. – С. 251–269.
50. *Сумцов Н. Ф.* Хлеб в обрядах и песнях / Н. Ф. Сумцов. – Харьков : Типография М. Зильберберга, 1885. – 140 с.
51. *Тарнавський Р.* «Віха» як елемент толочної обрядовості / Роман Тарнавський // Народознавчі зошити. – 2008. – № 5–6. – С. 525–530.
52. *Тарнавський Р.* Обжинковий вінок у системі обряду «Віхи» (До проблеми з'ясування первісної семантики обжинкового вінка) / Роман Тарнавський // Міфологія і фольклор. – 2011. – № 2. – С. 69–78.
53. *Тиводар М. П.* Етнографія Закарпаття : Історико-етнографічний нарис / Михайло Тиводар. – Ужгород : Гражда, 2010. – 416 с. + 16 с. кол. іл.
54. *Kolberg O.* Chełmskie. Obraz etnograficzny / Oskar Kolberg. – Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1890. – 372 s.
55. *Kolberg O.* Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg. – Wrocław ; Poznań : Polskie wydawnictwo muzyczne, Ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1974 – Т. 49 : Sanockie-Krośnieńskie. – Cz. 1. – LX + 552 s.
56. *Kolberg O.* Pokucie. Obraz etnograficzny / Oskar Kolberg. – Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1882. – Т. 1. – 362 s.
57. *Sokalski B.* Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / Bronisław Sokalski. – Lwów : Drukarnia ludowa pod zarz. St. Baylego, 1899. – 496 s.

SUMMARY

Harvest customs and rituals are the indispensable part of calendar rites of grain-growing nations, in particular the Ukrainians. They were realized mainly during July and August, however, owing to the harvesting attributes, were closely connected with the rituals performed in autumn, winter and spring.

Wreath is one of the main attributes of Ukrainians' harvesting rites. At various ethnic Ukrainian terrains the rituals connected with harvest wreath had differences in the subject (in form of wreath, corns for the attribute etc.), action (rituals with the wreath – its sanctifying in the church, using in the Christmas rituals etc.) and verbal (wordy support of rites) components.

Within the territory of ethnographic Volyn a harvesting wreath was usually made of winter crops (wheat and rye), blessed at one of August holidays, and then threshed, using the received grain for first autumn sowing of winter crops. These pointed rites of Volynians are a part of a wider ritual system of the Ukrainians of those territories, where the main crops are wheat and rye. However, in those areas where harvest wreath was made of oats, harvest rituals connected with it differ more substantially.

Considering the harvest wreath in the context of mentality of the Ukrainians' and Slavs in general, we see its connection with such its archaic layer as the honour of the late ancestors. This harvest attribute was a peculiar symbol of invitation of the souls of the dead relatives to celebrate harvesting, that expressed the gratitude to them from the live ones for the assistance in the success of the work.

Keywords: harvest wreath, Volyn, the Ukrainians, ritual, custom, traditional culture.